

TÉMA ŠKOLNÍHO KLIMATU VE FRANKOFONNÍCH ZEMÍCH

Klára Kolofíková

Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií, katedra psychologie

Tato stať vznikla se záměrem udělat si představu o tom, jakým způsobem je pojímáno a v jakých souvislostech zkoumáno téma školního klimatu ve frankofonních zemích (kromě Francie bude pojednávat zejména o Švýcarsku a Kanadě). Informace zde obsažené vycházejí pouze z internetových zdrojů, nemapují kompletně veškeré dění okolo školního klimatu v těchto zemích. Článek slouží jako prvotní sonda do této oblasti a předpokládáme, že budeme zjištěná fakta dále upřesňovat a rozpracovávat.

Klíčové pojmy

Zde nabízíme malý přehled francouzských pojmů, pod kterými se můžou skrývat informace o školním klimatu.

Climat scolaire je nejužívanější slovní spojení, znamená „školní klima“ a jeho denotace je v podstatě stejná jako v češtině. Občas narazíme na zaměnitelný pojem *climat de l'école* („klima školy“).

Obecnějšími pojmy jsou *environnement scolaire* a *milieu scolaire* – oba znamenají „školní prostředí“ a klima je jen jednou jejich součástí. První výraz je trochu užší a může se týkat prostředí fyzického, sociálního, edukačního, struktury školy apod., druhým se může myslet školní prostředí i v abstraktním slova smyslu (např. teorie organizace aplikovaná na školní prostředí). Tyto pojmy mohou být upřesněny tak, aby bylo zřejmé, zda se týkají oné dimenze, kterou hledáme (např. *environnement socioéducatif* – socioedukační prostředí, *environnement interne* – vnitřní prostředí).

Pojmy *atmosphere scolaire* a *culture scolaire* mají mezinárodně shodný význam (atmosféra a kultura školy). Mohou být vztaženy ke klimatu.

Poněkud specifickým se jeví výraz *personnalité de l'école*. Slovo *personnalité* znamená „osobnost“, případně „osobitost“, v této souvislosti bude pravděpodobně označovat „specifického ducha“ školy, pod kterým může být klima zahrnuto. Výraz se ale vyskytuje méně často.

Výzkum školního prostředí

Frankofonní země jsou výrazně orientovány na proces vzdělávání po všech stránkách. Ať už jde o možnosti studia, vědecký výzkum této oblasti, problémy školství a projekty jejich řešení nebo psychologii žáků, všechno jsou to oblasti, na které se klade velký důraz a jsou předmětem zájmu odborníků. Tomu odpovídá i podoba institucí, které odborníky na vzdělávání vychovávají, sdružují a podporují v činnosti.

Příznačné je, že v těchto zemích je úzce spojena teorie s praxí, co se školství týče. Akademické diskuse odtržené od reality zde příliš neprobíhají, naopak představitelé různých profesí, od psychologů přes teoretiky vzdělávání až po samotné učitele, mají tendenci spolupracovat na výměně informací i na výzkumu a poznatky aplikovat v různých projektech s cílem zlepšit současný stav.

Na téměř každé univerzitě najdeme fakultu „věd o vzdělávání“, která se nekryje s naší pedagogickou fakultou, protože nevychová učitele, ale právě teoretiky a výzkumníky. Pokud někde nemají tuto fakultu, mají alespoň katedru s tímto zaměřením, která mívá v organizační struktuře univerzity úzké vazby na sekci psychologie. Toto propojení uvedených věd v systému univerzitního vzdělání odráží i reálnou situaci v praxi: psychologové a pedagogové se vzájemně doplňují. Obecně je ve frankofonních zemích značně rozvinutá aplikovaná psychologie a na druhé straně teorie vzdělávání, což vytváří styčné body mezi těmito disciplínami a umožňuje spolupráci ve výzkumu i praktické intervenci.

Na univerzitě v Montrealu existuje sekce tzv. „psychoedukace“ (*psychoéducation*), která vzdělává odborníky, jejichž polem působnosti a zájmu je právě onen průsečík psychologie a věd o vzdělávání. *Psychoéducateur* tedy zkoumá témata, která souvisí se školou a vzděláváním a přitom mají psychologická východiska, např. problémy s učením, adaptace žáků na školu, školní neúspěch nebo předčasné opuštění školy, násilí a drogy ve školách, konflikty a jejich řešení apod. Do jejich kompetencí spadá i výzkum školního klimatu.

Objasnění tohoto stavu považujeme za důležité proto, že jsou to ve velké většině právě odborníci z oblasti věd o vzdělávání, potažmo psychoedukace, kteří v rámci své činnosti řeší téma školního klimatu. Psychologové se jako vědci v této oblasti zřejmě příliš neangažují, pokud nejde o sekci aplikované psychologie a její výzkumné týmy, které mohou na projektu školního klimatu pracovat. Instituce školních psychologů v praxi se to samozřejmě netýká.

Co se zkoumá?

Spolupráce mezi obory je tedy rozvinutá a v praxi fungující, což ovšem nemění nic na tom, že školní klima jako takové není téměř u nikoho ohniskem jeho profesionálního zájmu na delší dobu. Až na několik výjimek je školní klima zmiňováno a případně zkoumáno jen jako jeden z faktorů ovlivňujících jiná, pro tyto vědce naléhavější témata. Výzkumy zaměřené přímo na školní klima mají dočasný charakter, odvislý zřejmě od grantu poskytnutého tou či onou institucí.

Uvedeme zde několik témat souvisejících se školním prostředím, která patří na vědeckém poli mezi ty nejfrekventovanější a nejdůkladněji zkoumaná. V jejich rámci je školní klima často zmiňováno právě jako jeden z atributů, který na ně může mít vliv nebo s nimi zkrátka nějak souvisí.

Snad nejčastěji řešený problém je násilí ve škole (*violence*). Frankofonní země se snaží jít cestou prevence, proto zkoumají násilí ze všech možných hledisek, pořádají různé konference a semináře, kde dochází k výměně poznatků mezi obory, a vymýšlejí různé projekty, které zavádí do škol a očekávají od nich zlepšení aktuálního stavu.

S tématem násilí souvisí obrovský rozmach školní mediace (*médiation scolaire*). Zejména ve Francii jde o populární způsob, jak řešit konflikty a předcházet jim ve školním prostředí. Tento boom je ovšem na úkor jasnosti informací – jednotlivé zdroje se neshodují ani na definici mediace, ani na její náplni. Jisté je, že ve škole působí speciálně vyškolení mediátoři, jimiž jsou často samotní žáci, ale také učitelé nebo osoby zvenčí, kteří svými dovednostmi při vzniku konfliktu zabraňují, aby došlo k násilí, a pomáhají konflikt urovnat. Také mohou být užiteční při prevenci konfliktů. Např. žáci-mediátoři mohou při komunikaci se svými kamarády prezentovat jiné úhly pohledu na věc či možnosti řešení problému a tím pozitivně ovlivňovat postoje ostatních.

Dalšími tématy jsou školní úspěšnost (*efficacité de l'école*), neprospěch žáka (*échec scolaire*), předčasné opuštění školy (*abandon scolaire* nebo *décrochage*), adaptace žáků na školní prostředí a možné problémy (*adaptation scolaire*) a také problematika žáků ze znevýhodněného prostředí (*milieu défavorisé*).

Kde se něco děje?

Co se týče internetu, naprostá většina informací o školním klimatu ve francouzštině pochází překvapivě ze švýcarských a kanadských zdrojů. K samotné Francii jsme nenašli téměř žádné odkazy. Je nepravděpodobné, že by Francouzi užívali pro stejné jevy jiné termíny než ostatní frankofonní země. Vysvětlení této informační mezery by mohlo spočívat v tom, že

právě Francie se v současnosti na vědecké i popularizační rovině hodně zabývá školní mediací (a také násilím). Je možné, že v rámci teoretického rozpracovávání konceptu školní mediace se řeší i otázky dotýkající se školního klimatu nebo s ním aspoň úzce související, ale samotný termín „klima“ není na pořadu dne a je mediací upozaděn, i když odborný zájem neustále krouží v jeho blízkosti.

Ve Švýcarsku i ve francouzské Kanadě se školním klimatem zabývají vědci, rekrutovaní převážně z již zmíněných „věd o vzdělávání“. Jedná se většinou o profesory, kteří působí na těchto fakultách či katedrách v rámci univerzit. Výzkumné týmy mají různou životnost: některé existují poměrně dlouhodobě a zabývají se různými tématy z dané oblasti, jiné se po dokončení výzkumného projektu či po vypršení grantu rozpadají a zakládají se nové, aktuálně potřebné týmy. Tak i výzkum školního klimatu, pokud je klima vůbec hlavním tématem, je většinou omezen na trvání konkrétního projektu. Na druhou stranu může takových drobnějších projektů proběhnout za krátký čas více. Nejdůležitějšími univerzitami, co se týče odborníků a výzkumných týmů zabývajících se školním prostředím, jsou univerzita v Montréalu, v Neuchatelu, v Lausanne a v Luxembourg, případně v Ženevě.

Dalším zdrojem projektů kromě univerzitních výzkumných týmů jsou různé asociace, sdružení a organizace odborníků z této oblasti. Těchto spolků existuje mnoho, každý trochu jinak zaměřen, a určitě ne všechny organizují vědecký výzkum. Problém je, že z internetových zdrojů lze jen těžko usoudit, jaká je skutečná náplň činnosti těchto skupin a jaký reálný vliv ve své oblasti mají. Nejproduktivnější se zdají Švýcaři:

- SSRE – Société suisse pour la recherche en éducation (švýcarská společnost pro výzkum ve vzdělávání) – je dále strukturovaná na jednotlivé sekce. Vydává časopis „Revue suisse des sciences de l'éducation“ (švýcarská revue věd o vzdělávání). Je členem ASSH (Académie suisse des sciences humaines et sociales – švýcarská akademie humanitních a společenských věd) a EERA (European Educational Research Association).
- SRED – Service de la recherche en éducation (servis výzkumu ve vzdělávání)
- CROTCEs – Conférence romande et tessinoise des chefs d'établissements secondaires (sdružuje ředitele středních škol, pořádá tematické semináře)
- FORRES – Formation romande pour les responsables d'établissements scolaires (sdružuje představitele školských zařízení vůbec) atd.

V Kanadě funguje SCÉE (Société canadienne pour l'étude de l'éducation – kanadská společnost pro studia ve vzdělávání) na podobném principu.

Z organizací takového typu mohou tedy také vycházet podněty k výzkumům, shánění grantů a pořádání tematických konferencí a seminářů na aktuální témata. To ovšem nevylučuje, že odborníci sdružení v těchto společnostech nejsou stejně tak vědecky činní i na své mateřské univerzitě.

A co školní klima?

Jak už bylo řečeno, o školní klima většině vědců nejde v prvním plánu, proto jsme uznali za vhodné zmínit i ty zdroje, které pojednávají o klimatu jako vedlejším tématu nebo jako činiteli ovlivňujícím jiné jevy.

Snad jedinou výjimkou mezi vědci je profesor Michel Janosz z univerzity v Montréalu (sekce psychoedukace), který se výzkumem školního klimatu zabývá systematicky několik let, i když se věnuje stejnou měrou i jiným, souvisejícím oblastem. M. Janosz sestrojil vlastní dotazník na zjišťování školního klimatu QES (Questionnaire sur l'environnement socioéducatif)⁴. Dle Janoszova názoru do té doby neexistoval žádný validizovaný frankofonní nástroj na výzkum školního prostředí. Janosz vychází ze dvou starších zdrojů: Moosův a Trickettův Classroom Environment Scale a Gottfredsonův Effective School Battery. Janosz ve své koncepci definuje školní klima jako tu součást socioedukačního prostředí, která se vztahuje k hodnotám, postojům, citům a vztahům (dalšími složkami jsou fyzické a organizační prostředí). Koncept školního klimatu rozpracovává do pěti dimenzí - klima vztahové, edukační, spravedlnosti, bezpečí a příslušnosti (identifikace), ve kterém se ostatní čtyři promítají. Klade si otázku, jak do klimatu intervenovat, a jako odpověď vytváří sadu osmi charakteristik školního prostředí, které se ovlivňovat dají, přičemž u každé z nich předpokládá vliv na některé z pěti dimenzí školního klimatu.

Zdá se, že QES se stal ve frankofonních zemích docela populární. Janosz sám jej použil např. ve výzkumu vlivu školního klimatu a stupně školy na školní výsledky žáků (30 tisíc žáků z 54 středních škol). Vliv obojího se potvrdil.

QES byl využit i v projektu univerzity v Neuchatelu (skupina aplikované psychologie) v roce 2002 s názvem „Klima ve škole“ (QES byl validizován na švýcarské prostředí). Výzkum pod vedením profesorky

⁴ Janosz, M. (1998). L'environnement socioéducatif a l'école secondaire: un modele théorique pour guider l'évaluation du milieu. *Revue Canadienne de Psycho-éducation*, vol. 27, No. 2.

Janique Sangsue zjišťoval vliv klimatu na pociťovanou míru stresu, na míru spokojenosti se školou, na vnímané násilí a na školní výkony žáků. Výsledky ukazují, že dobré klima snižuje míru stresu, zvyšuje spokojenost, snižuje výskyt násilí a zlepšuje výsledky žáků. Zajímavé je, že žáci hodnotili klima hůř než učitelé.

Profesor Luc Brunet z univerzity v Montréalu je odborníkem na psychologii organizace a práce a klimatem se zabývá hlavně v tomto vztažném rámci. V teoretickém článku „Climat organisationnel et efficacité“ (organizační klima a úspěšnost) volně aplikuje model klimatu organizace na školní prostředí, aniž by to nějak zdůvodňoval. I ve svých východiscích kombinuje poznatky teorie organizace s těmi ze školního prostředí a neustále těká mezi oběma koncepty. Škola je pro něj zkrátka typ organizace a pokud v organizaci klima vytváří šéf svým přístupem k zaměstnancům, pak (aplikováno na školu) ve školském zařízení je to záležitost přístupu ředitele a toho, jak jeho praktiky vnímají učitelé. Žáci v této teorii hrají podružnou roli. Brunet vychází ze dvou zdrojů: OCDQ Halpina a Crofta (1963) – koncept otevřeného a uzavřeného klimatu organizace, a POS Likerta (1972) – klima autoritativní versus participativní. U obou zdrojů (v Brunetově podání) se taktéž volně přechází mezi teorií organizace a teorií školního prostředí.

Nejčastěji se o školní klima „v druhém plánu“ zajímají lidé, jejichž hlavní oblastí profesní orientace je školní násilí. profesor Eric Débarbieux, Švýcar, platí za experta ohledně tématu násilí, a on sám se často zmiňuje o klimatu jakožto proměnné, která může významným způsobem míru násilí ovlivňovat. Spolu s Yvesem Montoyou stáli za vznikem pětiletého projektu (1995 – 2000), jenž zjišťoval vývoj a projevy násilí na více než 200 francouzských školách. Projekt byl garantován OEVS (Observation européenne de la violence scolaire). Dotazováno bylo 30 tisíc žáků a 1500 dospělých. Třemi zjišťovanými indikátory byly oběti násilí, pocit nebezpečí ve škole a hodnocení školního klimatu. Následně Débarbieux spolu se socioložkou Catherine Blaya získali od Evropské komise kontrakt na projekt „Amélioration du climat scolaire dans huit pays européens“ (zlepšení školního klimatu v osmi evropských zemích) v roce 1999.

Podobně jako Débarbieux i profesori Alain Clémence z univerzity v Lausanne a Georges Steffgen z univerzity v Luxembourg se věnují výzkumu školního násilí, v rámci něhož je zajímavá školní klima jako vlivná proměnná.

Nakonec se zmíníme o několika konferencích, které proběhly v roce 2003 a na kterých se hovořilo také o školním klimatu. Tyto příklady dokreslují představu, v rámci jakých témat se školní klima ve frankofonních zemích řeší.

14. 5. 2003 se v Québecu konala 2. světová konference o násilí ve škole. Georges Steffgen přednesl prezentaci na téma „Efekt školního klimatu na násilí žáků: role učitele“.

17. – 19. 9. 2003 měl CROTCEs seminář v Tramelanu na téma „Předčasné opouštění školy a školní klima“. Mezi účastníky byl Michel Janosz jako expert přes klima, ale i přes opouštění školy a školní násilí; Andrée Duval, hovořící o klimatu jakožto edukačním potenciálu školy a představující plán intervence, založený na analýze výzkumů klimatu na více než 100 středních školách v Québecu; a Marc Thiébaud, Švýcar zabývající se teorií organizace a mediací, který prezentoval adaptaci kanadského nástroje na zjišťování klimatu.

27. – 28. 11. 2003 proběhlo na univerzitě v Luxembourg symposium s názvem „Violences et climat scolaires“ (násilí a školní klima). Mezi organizátory byli Catherine Blaya a Yves Montoya, úvod a závěr obstaral Eric Débarbieux, který zde měl svůj referát o mikroskopických formách násilí ve škole.

Závěrem

Školní klima je tématem příliš specifickým na to, abychom mohli získat z internetových zdrojů ucelenější informace o situaci ve frankofonních zemích. Pokusili jsme se zde naznačit alespoň přístup a hlavní témata odborníků z oblasti „věd o vzdělávání“, kteří se svým profesionálním zaměřením k problematice školního klimatu blíží, každý z jiné strany. Také z obecnějších informací o povaze výzkumu ve školství můžeme usoudit na některé zvláštnosti, kterými se frankofonní země odlišují od situace v České republice.